

## ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Сайкевич М. І., к.е.н., доцент

**Постановка проблеми.** Забезпечення високого рівня суспільного добробуту сьогодні вже неможливо розглядати поза контекстом світового господарства. Збільшення обсягів зовнішньоекономічних операцій, розширення їх спектру, зростання кількості учасників міжнародних економічних відносин та ускладнення зв'язків між ними визначає нову якість світової економіки та нові умови участі в ній національного господарства.

Необхідність координації дій багатьох учасників міжнародних економічних відносин, кооперації зусиль та розподілу результатів діяльності зумовила формування правил та запровадження регламентів для впорядкування системи зв'язків між суб'єктами світового господарства. Таким чином, ми можемо говорити про інституціоналізацію міжнародних економічних відносин на рівні світової економіки та інституціоналізацію участі в ній національної господарської системи. Актуальною проблемою виявляється формування ефективного інституційного середовища на національному рівні з урахуванням таких особливостей сучасного етапу розвитку цивілізації, як інформатизація, гуманізація, екологізація економічних відносин, перехід до нового технологічного укладу та зростання залученості національної економіки у світове господарство.

Аналіз останніх досліджень. Інститути як рамкові умови економічної діяльності становлять широке поле наукових досліджень, на якому виділяються фундаментальні розвідки Т.Веблена [2], Д.Норта [5], Е.Остром [7] та багатьох інших. На особливу увагу заслуговують дослідження впливу інституційної організації суспільства на продуктивність економіки, економічне зростання та конкурентоспроможність національного господарства, здійснені Д.Асемоглу [8], С.Джонсоном та Д.Робінсоном [9].

**Мета, об'єкт та методика дослідження.** Метою дослідження є виявлення закономірностей еволюції інститутів, що регламентують участь національного господарства у світовій економіці. Об'єктом дослідження є феномен чергування принципів фритредерства та протекціонізму у зовнішньоторговельній політиці, а також зміни основних векторів розвитку національної економіки на арені світового господарства. Методологічну основу дослідження становить path dependency theory, розвинута в роботі Р. Нельсона і С. Вінтера [11], згідно з якою рішення, що мають бути прийняті на даний момент, обмежуються (визначаються) рішеннями, прийнятими в минулому, незважаючи на те, що минулі обставини вже не є актуальними. Іншими словами – «історія має значення».

**Результати дослідження.** Життя людини відбуваються в межах сукупності певних правил, регламентів та організацій. Економічна епоха, протягом якої основними правилами вважалися норми релігійної моралі, повага до власності, прагнення прибутку та конкуренція, завершилася. Сучасному етапу розвитку людської цивілізації характерні більш складні стосунки між господарюючими суб'єктами. Суттєвими рисами сучасної цивілізації є глобалізація та міжнародна інтеграція, які посилюють взаємодію, взаємовплив і взаємне переплетення національних господарств та зростання рівня цілісності світового господарства, і які перетворилися на потужний фактор економічного розвитку. На сучасному етапі відбувається перехід людства від індустріальної до інформаційної цивілізації, що обумовлює інтелектуалізацію праці та власності, зростання значення людського капіталу та інформаційної асиметрії. Ускладнення економічних відносин (соціально-економічних та організаційно-економічних) в період міжсистемної та внутрісистемної трансформації обумовлює зростання рівня невизначеності. Пом'якшення проблеми невизначеності покладається на соціально-економічні інститути та інституції, що створюють специфічний інформаційний простір, який формує нові мотивації для господарюючих суб'єктів [3].

Інституалізація економічних відносин відбувається під впливом двох процесів. По-перше, вона здійснюється еволюційно, що передбачає певні закономірності, такі як ускладнення структури відносин та утворення інститутів і інституцій, що сприяють зниженню трансакційних витрат, зменшенню невизначеності та формуванню потенціалу розвитку. Другим процесом, що визначає характер інституціоналізації економічних відносин, є свідомо державна політика.

За своєю природою правила поділяються на формальні та неформальні. У інституційному оформленні міжнародних економічних відносин функціонують і перші, і останні, але переважають формальні, оскільки неформальні правила складно однозначно інтерпретувати, коли взаємодіють люди різної культури, з різними ментальними моделями, різними ціннісними судженнями та можливостями вибору альтернативних варіантів поведінки. Домінуюча частина формальних інститутів є державними, що обумовлюється монополією держави на насильство як інструмент примусу до виконання правил, а також її спроможністю здійснювати довгострокові інвестиції в засоби контролю за дотриманням правил. Таким чином, виправданою є посилка щодо виділення саме національного рівня інституційного оформлення міжнародних економічних відносин як ключового в рамках даного дослідження.

Національний рівень регулювання МЕВ є одним з п'яти рівнів, що функціонує поряд з корпоративним, міждержавним, наднаціональним та глобальним, і взаємопов'язаний з ними. Але за ступенем впливу саме національний рівень має переваги, які обумовлені пріоритетом держави як суб'єкта МЕВ у порівнянні з фізичними, юридичними особами та міжнародними організаціями. Держава є основним адміністративним утворенням у світі, має суверенітет при визначенні зовнішньої та внутрішньої політики і найбільші можливості для реалізації принципів МЕВ. Тому саме на державу, на державну політику покладається завдання примноження національного багатства у сфері МЕВ.

Проблема підвищення суспільного добробуту шляхом включення національної економіки в систему міжнародних економічних відносин вивчалася, починаючи з перших етапів формування економіки як науки, з часів меркантилізму. При цьому, визначення напрямку розвитку країни у міжнародному економічному просторі завжди відбувалося на основі принципу порівняння. Так меркантилісти оцінювали нагромаджене в країні грошове багатство саме у порівнянні з іншими країнами; в класичній традиції факт абсолютних та відносних переваг встановлюється на основі порівняння трудовитрат, необхідних для виробництва благ у різних країнах; неокласичний підхід ґрунтується на визначенні відносної забезпеченості країн факторами виробництва, аби встановити перевагу однієї з них у виробництві факторомісткої продукції.

Сучасні концепції міжнародної торгівлі пропонують в якості критерію розвитку національного господарства показник конкурентоспроможності, який також визначається на основі порівняння з іншими країнами. Конкурентоспроможна нація, за визначенням Дж.Сакса, характеризується сукупністю економічної структури та інститутів держави, що здатні забезпечити економічне зростання в межах структури світової економіки. Таким чином, зростаючий добробут країни характеризується міжнародною конкурентоспроможністю її національного господарства, а остання забезпечується відповідною інституційною структурою [12].

Застосовуючи до сфери зовнішньоекономічних відносин країни інституційний підхід, можна виділити базові принципи, на яких ґрунтуються інститути, що сприяють лібералізації відносин чи, навпаки, забезпечують протекціонізм суб'єктам національного господарства. Відмітимо, що і принцип фритредерства, і принцип протекціонізму застосовуються у практиці національного регулювання зовнішньоекономічної діяльності країни з метою підвищення суспільного добробуту, зростання конкурентоспроможності національної економіки. Відмінності полягають у трактуванні рівня та масштабу конкурентоспроможності і визначенні термінів її досягнення.

Серед лідерів світової економічної думки, що досліджували проблеми примноження національного багатства країни за рахунок її включення у світове господарство, є прихильники обох позицій. Так перелік прихильників фритредерства включатиме А.Сміта, Р.Кобдена, Ф.Хайєка та ін. Серед прихильників альтернативних поглядів зазначимо Т.Мена, Ф.Ліста, С.Вітте. Глибокий аналіз конкретних форм реалізації політики фритредерства та протекціонізму на прикладі митних союзів знаходимо в дослідженнях Дж.Вінера та Дж.Міда.

Зважаючи на широкий спектр зовнішньоекономічних відносин країни та значне різноманіття інструментів і регламентів, які впорядковують ці відносини, відмітимо, що інституційне середовище жодної з країн сучасного світового господарства не може бути охарактеризоване як виключно протекційне чи фритредерське. В своєму нарисі про історію торгівлі Б.Бартлет намагається переконати, що вплив зовнішньоторговельної політики на економічне зростання країни є позитивним у випадку застосування принципу фритредерства, і, навпаки, негативним, у випадку застосування протекціонізму [1]. Натомість, змальовуючи періоди розквіту Нідерландів у 16-17 ст., Англії – у 18-19 ст., декілька окремих десятиліть високих темпів розвитку економіки США в умовах політики фритредерства, дослідник не знаходить аргументів, аби показати причини переходу в цих країнах до протекціонізму.

Дійсно, інститути (правила), що регулюють міжнародні економічні відносини, не є застиглими формами, вони змінюються з часом. Причому, зміни, як показує історія, можуть бути достатньо кардинальними, принциповими. Серед пояснень причин застосування різних принципів регулювання, міжнародна політична економія виділяє історичні обставини: лібералізм у торгівлі застосовують більш розвинені економіки, а протекціонізм – ті, що намагаються наздогнати лідерів; ідеологічні обставини: ліберальні ідеї протиставляються національним; еволюційні обставини: протекціонізм може існувати лише на певному етапі розвитку цивілізації; з розвитком глобалізації держава зникне як суб'єкт МЕВ і протистояння «держава vs корпорації» перестане існувати [6]. Окремо кожен з підходів не пропонує цілісної концепції та адекватної моделі, що охоплювала б усі випадки чергування принципів регулювання економічних відносин країни з рештою світу.

В якості гіпотези, на основі якої можна було б пояснити існування феномену чергування принципів фритредерства та протекціонізму в зовнішньоекономічній політиці, можна використати ідею Г.Беккера, згідно з якою регулювання здійснюється з метою підвищення добробуту найвпливовіших зацікавлених груп [10]. Протекціонізм «перемагає», коли основним суб'єктом МЕВ виступає саме держава. Таке трапляється, коли перемагає ідеологія націоналізму (в періоди війн – світових, громадянських або за незалежність). Інший випадок – коли основне джерело конкурентних переваг національного господарства міститься у непереміщуваних специфічних факторах виробництва (наприклад, у сфері аграрного виробництва чи у добувній галузі). Елементи фритредерства з'являються під тиском корпорацій – монополій, ТНК. Перехід від протекціонізму до лібералізації пояснюється тим, що контроль з боку держави справляє ефект витіснення: основна маса операцій перетікає у сфери, що відчувають мінімальний тиск. Приклади такого «перетікання» можна спостерігати на всіх рівнях регулювання: від відмови виробників випускати соціально важливі продукти, на які держава обмежує ціну, до перенесення бізнесу в офшорні зони.

Посилення глобалізаційних тенденцій у світі, провідником яких виступають ТНК та СОТ, означає, що вплив урядів на процеси включення національних господарств у світову економіку зменшується. Про це свідчить зростання рівнів відкритості економіки саме в тих країнах, де сила національного уряду є незначною. Принцип економічної свободи реалізується у формі відкритості, безперешкодності руху товарів, капіталів, робочої сили, інформації. Все це забезпечує швидкі темпи економічного зростання та збільшення економічних потенціалів саме корпорацій, як за рахунок зростання їх

ефективності у сфері виробництва, так і за рахунок застосування дієвіших інструментів розподілу. Але виникає питання, чи може процес економічного зростання відбуватися нескінченно і постійно із високими темпами? Якщо цей процес не підживлювати енергією від новацій, очевидно настане момент, коли загострення конкурентної боротьби між корпораціями перейде у фазу, на якій можливості зростання прибутків за рахунок розподілу вичерпаються. Тоді виникне необхідність у застосуванні інструментів перерозподілу. Людська цивілізація поки ще не породила кращого суб'єкта перерозподілу, ніж держава.

Таким чином, припустивши, що військові та громадянські конфлікти, які історично пов'язувалися із зміною вектора зовнішньоекономічної політики, посиленням заходів державного впливу на зовнішньоекономічні відносини, перенесенням акцентів у сфері МЕН саме на національний уряд, є результатом вичерпування резервів економічного зростання корпорацій в межах існуючого інституційного середовища, ми можемо замкнути коло послідовних чергувань від протекціонізму (держави – основний суб'єкт МЕН) до фрітредерства (корпорації – основний суб'єкт МЕН) і знову до протекціонізму.

Перевірка цієї гіпотези має стати предметом окремого дослідження, для якого поки що не створено відповідної методичної бази [4]. Але якщо припустити, що ця гіпотеза справедлива, яким має бути наступний крок економічної науки? Усвідомивши, що тривале домінування однієї з протидіючих сил у сфері визначення принципу економічного регулювання: держави чи корпорацій, – призводить до негативних наслідків: до економічного застою у випадку протекціонізму чи громадянських конфліктів у випадку лібералізму, необхідно запропонувати альтернативу таким крайностям. Такою альтернативою виступають особливі суб'єкти МЕН – територіальні кластери. Вони базуються на непереміщуваному виробничому факторі – землі, та втілюють в собі потужну рушійну силу – підприємницьку ініціативу, притаманну корпораціям. Здійснюючи захист національних інтересів, сконцентрованих на території кластеру, держава модернізує політику протекціонізму, перетворюючи її на структурну, промислову політику та політику інноваційного розвитку.

Але успішна реалізація планів та програм стає можливою завдяки людям. Тому основним суб'єктом, в інтересах якого повинні регулюватися МЕН, має стати людина. У конкурентному змаганні на світовій арені держав та корпорацій першість матиме та, що забезпечить притягнення у свою орбіту людей, осіб з високим творчим потенціалом, здатних продукувати та реалізовувати інновації. Адже саме інновації відсувають межу, за якою починається перерозподіл та громадянські конфлікти.

**Висновки.** Таким чином, інституціоналізація відносин є способом подолання невизначеності та зменшення ризиків; вона формує мотивації, визначає інформаційний простір для прийняття рішень. Інституційне середовище формується та змінюється під впливом об'єктивних еволюційних процесів, таких як посилення глобалізаційного впливу на національне господарство, перехід до нового технологічного укладу та інформаційного суспільства, а також завдяки цілеспрямованим діям «зацікавлених» гравців: держави та корпорацій.

На сьогоднішній день актуальним напрямом інституційної підтримки міжнародної конкурентоспроможності національного господарства є оптимальна регламентація діяльності регіональних кластерів та мережевих структур. В найближчому майбутньому конкурентоспроможність національної економіки буде визначатися нагромадженням людським капіталом та створенням сприятливих умов життєдіяльності для осіб з високим рівнем такого капіталу, включаючи екологічну безпеку, високий рівень медичного обслуговування та витрат на освіту і науку.

#### **Використані джерела інформації**

1. Бартлет Б. Об истории торговли: очерк / Брюс Бартлет // <http://www.inliberty.ru/library/study/312/#ref11>

2. Веблен Т. Теория праздного класса: экономическое исследование институций / Торстейн Б. Веблен / Пер. с англ., вступ. ст. С. Г. Сорокиной; общ. ред. В. В. Мотылевой. - М.: Прогресс, 1984. - 367 с.
3. Войнаренко М.П. Кластеры как институты и институции рыночной экономики / М.П.Войнаренко // Европейський вектор економічного розвитку: Збірник наукових праць Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. – Вип. 2(13). – 2012. – С. 173-177
4. Кирута А.Я. Институтуональное ядро экономики/ А.Я.Кирута // [www.hse.ru/ic6/report11.doc](http://www.hse.ru/ic6/report11.doc)
5. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Дуглас Норт / Пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
6. Олейнов А.Г. Экономическое моделирование международного взаимодействия: международная экономика и международная политэкономия / А.Г. Олейнов // Вестник МГИМО-Университета. - 2013. - № 1. - С. 102-112.
7. Остром Э. Управляя общим: эволюция институтов коллективной деятельности / Элиноор Остром / пер. с англ. — М.: ИРИСЭН, Мысль, 2010. – 447 с.
8. Acemoglu D. Why Not a Political Coase Theorem? Social Conflict, Commitment and Politics / D.Acemoglu //Journal of Comparative Economics. – № 31. – 2003. – P. 620–652 // <http://economics.mit.edu/files/4461>
9. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J. Institutions as the fundamental Cause of Long-run Growth / D. Acemoglu, S. Johnson, J. Robinson //Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research. – 2004. – 111 p. // <http://www.nber.org/papers/w10481.pdf>
10. Becker G.S. A theory of competition among pressure groups for political influence/ G.S.Becker //Quarterly journal of economics. – 1983. - № 98. – P. 371-400
11. Nelson R. R., Winter S. G. An Evolutionary Theory of Economic Change / R. Richard R. Nelson and Sidney G. Winter // Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press. – 1982. – 437 p.
12. Sachs J.D. Executive Summary: Current Competitiveness and Growth Competitiveness, in The Global Competitiveness: Report 2000 /Michael E. Porter, Jeffrey D. Sachs, and Andrew M. Warner. – Oxford: Oxford University Press, 2000. - p. 14